

PJESA E GJASHTË

LUFTA ANTIFASHISTE NACIONALÇLIRIMTARE KUNDËR PUSHTUESVE ITALIANË E GJERMANË GJATË LUFTËS SË DYTË BOTËRORE

(1939 – 1944)

K R E U IX

QËNDRESA E POPULLIT SHQIPTAR NË VITET E PARA TË PUSHTIMIT FASHIST

(Prill 1939 — Nëntor 1941)

1. MASAT E PARA TË PUSHTUESVE ITALIANË NË SHQIPËRI

Vendosja e regjimit politik të pushtimit fashist

Fashistët italianë e shoqëruan pushtimin ushtarak të Shqipërisë me një varg masash politike, ekonomike dhe administrative. Këto masa synonin ta lidhnin sa më ngushtë vendin me Italinë fashiste, të italianizonin popullin, të grabitnin pa asnjë pengesë pasuritë natyrore dhe prodhimet e vendit dhe ta kthenin Shqipërinë në një bazë për agresion kundër vendeve të tjera ballkanike.

Duke dashur të maskojnë para opinionit publik pushtimin e vendit, skllavëruesit fashistë morën një varg masash për ligjësimin e këtij pushtimi. Më 9 prill, një ditë pasi hynë në Tiranë, krijuan të ashtuquajturin Komitet të Përkohshëm Administrativ, të kryesuar nga Xhafer Ypi. Pas dy ditësh mblodhën një të ashtuquajtur «Asamble Kushtetuese» të përbërë nga agjentë të tyre të vjetër dhe nga përfaqësues të çifligarëve, bajraktarëve dhe borgjezisë reaksionare të vendit. Nga 159 anëtarët e kësaj «Asambleje», 68 ishin bejlerë çifligarë, 25 bajraktarë, 46 tregtarë të mëdhenj, 20 klerikë, funksionarë e oficerë të lartë dhe intelektualë fashistë. Projektvendimet e «Asamblesë» ishin

hartuar në Romë, nën kujdesin e vetë Musolinit, dhe iu dorëzuan kryetarit të saj, Xhafer Ypit, nga legata italiane në Tiranë. Më 12 prill, në praninë e përfaqësuesit personal të Musolinit, ministrit të tij të Punëve të Jashtme kontit Çiano, «Asambleja» miratoi projektvendimet e push-tuesve duke shpallur «bashkimin personal» të Shqipërisë me Italinë dhe vendosi «t'i lutej» mbretit italian Viktor Emanuelit III të pranonte kurorën e Shqipërisë «për Madhërinë e tij dhe për trashëgimtarët e tij».

Në një fjalim të mbajtur në Tiranë, Çiano deklaronte se vendimet e «Asamblesë» nuk e preknin «as në formë dhe as në përmbajtje» pavarësinë e Shqipërisë, ndërsa në ditarin e tij personal, pasi u kthye në Romë, shkruante: «Shqipëri të pavarur nuk ka më».

«Asambleja» miratoi edhe formimin e qeverisë shqiptare, të kryesuar nga çifligari i madh Shefqet Vërlaci. Kjo qeveri u bë zbatuese besnike e urdhrave të Romës. Më 16 prill, një delegacion i «Asamblesë» i dha «kurorën e Skënderbeut» Viktor Emanuelit, i cili u mbiquajt tani «mbret i Italisë e i Shqipërisë dhe perandor i Etiopisë».

Atributet e mbretit italian në Shqipëri u përcaktuan në «Statutin themeltar të Mbretërisë shqiptare», të hartuar në Romë mbi bazën e statutit italian. Ky statut, të cilin Viktor Emanueli e paraqiti si një dhuratë për popullin, u shpall më 3 qershor pa u miratuar nga asnjë organ shqiptar. Sipas statutit, mbreti i Italisë dhe trashëgimtarët e tij ushtronin në Shqipëri të gjithë pushtetin legjislativ dhe ekzekutiv. Mbreti i Italisë ishte kreu më i lartë i shtetit shqiptar, ai kishte të drejtën të shpallte luftën, të bënte paqe dhe të lidhte traktate ndërkombëtare. Për të ushtruar këto attribute, mbreti i Italisë krijoi menjëherë në Shqipëri «Mëkëmbësinë e përgjithshme» dhe si «Mëkëmbës» të tij emëroi Françesko Jakomonin, ish-ambasadorin italian në Tiranë, një nga njerëzit më të besuar të Musolinit dhe një nga organizatorët kryesorë të agresionit kundër Shqipërisë. Mëkëmbësi i përgjithshëm, në emër të Viktor Emanuelit III, në bazë të urdhrave dhe vullnetit të Musolinit, ushtronte gjithë pushtetin shtetëror. Ai u bë sundimtari i plotfuqishëm e i pakontrollueshëm i vendit. Ndonëse ekzistonte formalisht një qeveri shqiptare, kryeministri i saj nuk mund të firmonte ose të shpallte asnjë vendim, dekret a urdhëresë pa aprovimin zyrtar të Mëkëmbësit italian. Pranë çdo ministrie shqiptare u emërua një këshilltar italian «me gradën e nëpunësit më të lartë të dikasterit», i cili në të vërtetë ishte kreu i ministrisë.

Nën pretekstin se «dualiteti i përfaqësive diplomatike e konsullore nuk pajtohej me komunitetin e monarkisë», më 3 qershor Musolini likuidoi Ministrinë e Punëve të Jashtme të Shqipërisë. Gjithë aktiviteti i marrëdhënieve ndërkombëtare të Shqipërisë u përqendrua në Ministrinë e Punëve të Jashtme të Italisë. Që prej kësaj kohe u pre-në lidhjet ndërkombëtare të Shqipërisë me vendet e tjera, përfaqësitë shqiptare jashtë shtetit u mbyllën, ndërsa përfaqësitë e huaja në Shqipëri morën urdhër të largoheshin nga Tirana. Fill pas kësaj pushtuesit italianë likuiduan edhe forcat e armatosura shqiptare si forca më vete duke ia nënshtruar komandës italiane. Flamurit kombëtar shqiptar iu vunë shenjat e Liktorit, emblema e fashistëve italianë. Më 2 qershor 1939 italianët formuan Partinë Fashiste Shqiptare, si shtojcë të Partisë Fashiste Italiane, e cila u vu nën urdhrat e drejtpërdrejta të Musolinit. Pas shpalljes së statutit, Musolini u dha si shpërblim për shërbimet e kryera krerëve tradhtarë shqiptarë, agjentë të tij, Shefqet Verlaci, Marka Gjonit, Mustafa Krujës e Vangjel Turtullit titullin e «senatorit të mbretërisë».

Për të përjetësuar aneksimin e Shqipërisë, pushtuesit fashistë vunë në zbatim një plan të gjerë për italianizimin e vendit me anën e kolonizimit dhe të robërimit shpirtëror të popullit. Për këtë qëllim përveç forcave të shumta ushtarake në këtë kohë vërshuan në Shqipëri dhjetëra mijë kolonë si punëtorë, bujq, specialistë, arsimtarë, këshilltarë, sipërmarrës, tregtarë, nepunës etj.

Për ta ligjësuar e shpejtuar kolonizimin e Shqipërisë, italianët shpallën menjëherë konventën «mbi barazinë e të drejtave civile dhe politike», sipas së cilës shtetasit italianë kishin në Shqipëri të gjitha të drejtat civile e politike të shtetasve shqiptarë. Kjo vërtetonte aneksimin zyrtar të Shqipërisë.

Krahas këtyre masave, pushtuesit krijuan një aparat të gjerë e të fuqishëm të propagandës fashiste dhe ua nënshtruan interesave të tyre të gjitha institucionet kulturore e arsimore të vendit. Përveç Partisë Fashiste Shqiptare, ata krijuan edhe organizatat fashiste të rinisë dhe gruas si edhe të «Dopolavoros» (pas punës), organizata pseudokulturore për korruptimin moral e politik të punonjësve.

U krijuan «Drejtoria e Shtypit, Propagandës dhe Turizmit», si qendër kryesore për përhapjen e ideologjisë e të kulturës fashiste në Shqipëri. Nën drejtimin e saj, gazeta «Fashizmi» dhe më vonë «Tomori», e «Tomori i Vogël» si edhe revista «Shkëndia», u bënë zëdhënësit e ideologjisë

fashiste dhe e politikës imperialiste italiane në Shqipëri. Pushtuesit italianë u orvatën në mënyrë të veçantë të bënin për vete rininë shqiptare dhe të helmonin ndërgjegjen e saj. Nëpërmjet organizatave të rinisë e të sportit, ata u përpoqën t'i futnin asaj frymën fashiste italiane me qëllim që ta shkombëtarizonin. Një nga mjetet e tjera ishte përhapja në shkallë të gjerë e mësimit të italishtes si gjuhë e detyrueshme si dhe të ideologjisë fashiste. Shkolla e fashistizuar, sipas pohimeve të vetë Jakomonit, synonte «të ndryshonte shpirtin e fytyrën e kombit shqiptar». Për këto qëllime u krijua edhe «Instituti i Studimeve Shqiptare» si degë e Akademisë fashiste të Italisë, me 33 anëtarë, nga të cilët 15 ishin italianë. Ky «institut» kishte detyrë kryesore të provonte «shkencërisht» tezën aq shumë të propaganduar nga pushtuesit se fatet e Shqipërisë ishin gjoja të lidhura «pazgjidhshmërisht» me ato të Romës, të bëhej përçues i kulturës fashiste në Shqipëri dhe të ndihmonte në punën e italianizimit të vendit.

Vërshimi i kapitaleve italiane në Shqipëri dhe pasojat e tij

Pas pushtimit të Shqipërisë, fashistët italianë vunë në dorë të gjitha burimet ekonomike dhe tregun shqiptar. Ata e sanksionuan skllavërimin e mëtejshëm ekonomik të Shqipërisë, sidomos me konventën ekonomike-doganore-valutore të 20 prillit 1939. Sipas kësaj konvente tokat e të dy vendeve merreshin «sikurse të formonin një tokë të vetme» dhe, si pasojë, në Shqipëri do të zbatoheshin tarifat e përgjithshme të mbretërisë italiane, ligji doganor italian dhe çdo dispozitë tjetër e kësaj natyre, që ishte në fuqi në Itali.

Grupet e mëdha financiare italiane, si «Banca d'Italia», «Banco di Napoli», «Montecatini», «Hekurudhat e shtetit italian», «Sniá Viscoza» etj., krijuan në Shqipëri degët e tyre për shfrytëzimin e pasurive të vendit dhe të krahut të punës me çmim të lirë. Vetëm një vit pas pushtimit, më 1940, në Shqipëri numëroheshin gati 140 ndërmarrje të ndryshme kapitaliste italiane, kurse në mars 1942, 366.

Në vjeshtën e vitit 1939 Musolini mori masa të rëndësishme për të kryer grabitjen sistematike të vendit në kuadrin e të ashtuquajturit «kontribut të Shqipërisë në betejën e autarkisë», duke e shndërruar atë në një rezervë të rëndësishme ekonomike të imperializmit italian.

Një kujdes të veçantë monopolistët italianë i kushtuan

nxjerrjes së lëndëve të para strategjike dhe sidomos kromit e vajgurit, për të cilat industria italiane e prodhimit luftarak kishte nevojë shumë të madhe. Sipas burimeve zyrtare italiane, më 1940 fashistët morën nga Shqipëria sasi kromi që përmbushnin të gjitha nevojat e tyre, si dhe sasi të mëdha vajguri, bitumi etj. Ministri Çiano dhe senatori Prampolini, nga ana e tyre, hartuan planin për «bonifikimin integral» të Shqipërisë. Me anën e kësaj ata do të shtinin në dorë mbi 200 000 hektarë tokë të kategorisë së parë, ndërsa 20 mijë kolonë italianë përgatiteshin të vendoseshin në këto toka.

Kapitali monopolist italian e shndërroi përfundimisht Shqipërinë në një bazë burimesh për lëndë të para dhe në një treg të sigurt për mallrat e veta. Ai e pengoi zhvillimin e industrisë së pakët kombëtare shqiptare, që ekzistonte aso kohe, dhe disa degë të saj i mbyti krejtësisht. Mjaft fabrika e punishte u mbyllën nga konkurrenca e mallrave italiane. Këtë fat pësuan edhe fabrikat e vajit, ndërsa industria e vajit më 1940 u përqendrua në duart e dy shoqërive kapitaliste italiane.

Nga gjendja e re e krijuar në Shqipëri përfitoi borjezia e madhe tregtare vendase, e cila u rrit dhe u pasurua nga spekulimet e bëra në bashkëpunim me kapitalistët italianë.

Pasojat negative të vërshimit të kapitaleve dhe të mallrave italiane në Shqipëri u ndien shumë shpejt. Në muajt e parë fashistët italianë zgjeruan ndërtimet, sidomos, të veprave me karakter ushtarak dhe mbushën tregun shqiptar me mallra të lira italiane. Me këtë ata krijuan në disa rrethet të opinionit publik iluzionin e një përmirësimi të gjendjes. Por kjo nuk zgjati shumë. Zejtaret shqiptarë filluan të rrënoheshin në masë nën goditjen e fortë të konkurrencës së mallrave industriale italiane. Fenomene të tilla u vunë re në qendrat zejtare si në Korçë, Shkodër, Gjirokastrë, Elbasan. Kushtet e punës të punëtorëve shqiptarë ishin shumë të vështira. Ata trajtoheshin ekonomikisht shumë më keq se punëtorët italianë. Me dekretin e Mëkëmbësit të 14 qershorit 1939 orari i punës për punëtorët shqiptarë ishte caktuar 10 orë në ditë, dhe u njihej e drejta shoqërive italiane ta zgjatnin sipas nevojave të tyre. Në bazë të këtij dekreti, paga caktohej 8 lekë në ditë për punëtorët e thjeshtë. Në kushtet e rritjes së vazhdueshme të çmimeve kjo ishte mëditje uri. Për të gjetur punë, ishte gjithnjë e më vështirë, edhe për shkak se mijëra punëtorë italianë, një pjesë e të cilëve ishin stinorë, vërshuan në Shqipëri për të kërkuar punë. Në një qarkore drejtuar gjithë prefektu-

rave më 21 janar 1940 ministri i Brendshëm njoftonte se në Durrës ishin derdhur me shumicë punëtorë shqiptarë që kërkonin punë: «Ata flenë rrugëve pa shtresa e mbulesa, shtrihen andej e këtej nëpër vende antihigjienike. Janë konstatuar shumë raste sëmundjesh, të cilat kanë shkakuar edhe vdekjen e disa punëtorëve».

Urrëjtja popullore kundër pushtuesve fashistë

Në një gjendje shumë të vështirë u ndodh edhe fshatarësia. Fashistët italianë ndoqën politikën e shfrytëzimit të egër të fshatit shqiptar për të marrë sa më shumë prodhime ushqimore për metropolin dhe për trupat e pushtimit në Shqipëri. Procesi i varfërimit të masave fshatare u shpejtua nga «Banco di Napoli», e cila kishte shtënë në dorë plotësisht edhe «Bankën bujqësore» dhe me anën e «kreditit agrar» grabiste tokat e fshatarëve të vegjël. Në shpejtimin e këtij procesi kontribuan edhe shoqëritë e ndryshme të grumbullimit të prodhimeve bujqësore, të cilat i detyronin fshatarët t'u shisnin drithin me çmime të ulta të caktuara prej tyre. Shumë fshatarë të rrënuar u shtrënguan të zbrisnin në qytet dhe në kantiere ndërtimi për të kërkuar punë.

Masat pollicore.
Përgatitjet ush-
tarake

Për të ruajtur regjimin e pushtimit dhe për të realizuar synimet e tyre agresive kundër vendeve fqinje, fashistët italianë morën një varg masash me karakter ushtarak. Ata sollën në Shqipëri Armatën IX dhe një numër repartesh speciale të aviacionit, marinës, milicisë fashiste, karabinierisë, rojes së financës (kufirit) etj., të cilat i kalonin të 100 000 vetët, nën komandën e gjeneralit Viskon-ti Praska.

Italianët inkuadruan në divizionet e tyre edhe batalionet e ish-ushtresë shqiptare. Nga fundërritë e popullit, fashistët krijuan disa reparte të milicisë fashiste e të karabinierisë.

Në të njëjtën kohë pushtuesit italianë morën me nxitim një varg masash për ta kthyer vendin në shesh armësh për agresion kundër vendeve fqinje. Ata filluan ndërtimin e rrugëve të reja për nevoja strategjike, të kazermave ushtarake e aerodromeve në të gjitha anët e Shqipërisë. Për ndërtimin e objekteve ushtarake fashistët u rrëmbyen fshatarëve mijëra hektarë tokë buke.

Krahas këtyre masave, pushtuesit italianë krijuan një rrjet të gjerë organesh për të shtypur popullin dhe për të terrorizuar patriotët shqiptarë. Qysh në ditët e para të pushtimit ata dërguan në burgjet dhe ishujt e Italisë rreth 1 000 patriotë shqiptarë. Më 2 qershor 1939 Jakomoni nxori dekretin për çarmatosjen e popullsisë brenda 30 ditëve. Ky dekret parashikonte sanksione të rrepta, gjer në pushkatim, për të gjithë ata që nuk u bindeshin udhëzimeve të tij. Gazeta «Fashizmi» shkruante ato ditë: «... kush nuk dorëzon armët pas disa kohe ka për ta parë veten të çarmatosur me forcë dhe do të vihet me shpatulla në mur duke pasur karshi një kompani ushtarësh gati të presin urdhrin «zjarr»». Po më 2 qershor doli dekreti i Mëkëmbësit mbi krijimin e një komisioni të posaçëm për internimin e «disa kategorive njerëzish të rrezikshëm për sigurimin publik e qetësinë dhe e të gjithë atyre që zhvillojnë aktivitetet të drejtuar për të përmbysur rendin publik, ekonomik e shoqëror». Ky komision drejtohej nga gjenerali italian i karabinierisë Agostinuçi. Më vonë, më 13 korrik, po nën drejtimin e këtij gjenerali fashist u formua komisioni «për gjurmimin e personave të dyshimtë për regjimin».

Më 3 qershor u shpall dekreti i posaçëm i Mëkëmbësisë, me anën e të cilit urdhëroheshin të gjithë nëpunësit të bënin «betimin për besnikëri ndaj mbretit dhe trashëgimtarëve të tij mbretërorë», përndryshe do të pushoheshin nga puna. Në këtë kohë u krijuan dhe filluan nga veprimi

edhe gjykatat ushtarake fashiste, të përbëra nga oficerë italianë.

Veç këtyre, u dhanë urdhra të rrepta për kufizimin e qarkullimit natën, për mosdëgjimin e radioemisioneve të huaja etj. Pushtuesit italianë vepronin si zotër të plotfuqishëm, ndërsa populli shqiptar, viktimë e shfrytëzimit dhe e shtypjes më të egër kombëtare, nuk kishte asnjë të drejtë politike.

Fillimi i Luftës së Dytë Botërore

Pas kapitullimit të turpshëm të Britanisë së Madhe e të Francës në Munik në tetor 1938, shtetet fashiste, Gjermania dhe Italia, kishin siguruar liri veprimi për ta zgjeruar më tej agresionin e tyre në Evropë. Në mars 1939 Gjermania hitleriane pushtoi Çekosllovakinë dhe vazhdoi presionin e pretendimet e veta agresive me përkrahjen e heshtur të fuqive perëndimore.

Bashkimi Sovjetik, duke parashikuar rrezikun që kërcënonte Evropën dhe botën nga fashizmi e lufta, u kishte propozuar fuqive perëndimore të krijohej koalicioni anti-hitlerian. Por qeveritë angleze e franceze e hodhën poshtë planin sovjetik. Në rrethana të tilla, më 1939 Bashkimi Sovjetik ishte i detyruar të pranonte propozimin e Gjermanisë për një pakt mussulmimi. Duke përfunduar këtë pakt, Bashkimi Sovjetik, nga njëra anë, fitoi kohë për të përgatitur më mirë mbrojtjen e vet dhe, nga ana tjetër, shmangu mundësinë e marrëveshjes kundër tij të shteteve fashiste me imperialistët e SHBA, Anglisë e Francës. Më 1 shtator 1939 Gjermania fashiste sulmoi Poloninë. Më 3 shtator Anglia me Francën që nuk kishin pasur sukses në orvatjet për ta drejtuar agresionin fashist kundër Bashkimit Sovjetik, duke parë tani se po kërcënoheshin drejtpërsëdrejti interesat e tyre, u detyruan t'i shpallnin luftë Gjermanisë hitleriane. Në këtë mënyrë plasi Lufta e Dytë Botërore.

Lufta e Dytë Botërore filloi si një luftë midis dy blloqeve kryesore imperialiste dhe ishte rrjedhim i kontradiktave të pashmangshme të sistemit kapitalist botëror në epokën e shthurjes së tij. Por ndryshe nga Lufta e Parë Botërore, Lufta e Dytë Botërore filloi në kushtet kur kapitalizmi nuk përfaqësonte më një sistem të vetëm ekonomik botëror, kur ekzistonte shteti i parë socialist, Bashkimi Sovjetik, i cili u bë epiqendra e grumbullimit të forcave antifashiste e antiimperialiste në botë. Veç kësaj, në luftën

kundër fuqive agresore u ngritën edhe popujt që ranë vik-
tima të pushtimit fashist.

Pas sukseseve ushtarake të Gjermanisë në Evropën
Veriore e Perëndimore, fuqitë e Boshtit u drejtuan nga
vendet ballkanike, të cilat do t'u shërbenin si mbështetje
për agresionin e tyre të ardhshëm kundër Bashkimit Sovjet-
ik dhe vendeve të tjera.

Megjithëse në fillim Musolini, në marrëveshje me
Hitlerin, kishte shpallur «mospjesëmarrjen në luftë» (non-
belligeranza) ose të ashtuquajturën «asnjanësi të armato-
sur», Italia fashiste përgatitej në mënyrë të shpejtë për t'u
radhitur përkrah aleatit të vet. Pushtimi i Shqipërisë dhe
masat e tjera që morën fashistët italianë në Shqipëri, pro-
vonin qartë qëllimet e tyre agresive edhe ndaj popujve të
tjerë. Në kushte të tilla, porsa filloi Lufta e Dytë Botërore,
me dekret të posaçëm të Viktor Emanuelit III «mbretëria
shqiptare» do të konsiderohej në gjendje lufte me të gjitha
ato shtete me të cilat Italia do të ishte në luftë. Sipas kë-
tij dekreti, nën urdhrat e komandantit të lartë të trupave
italiane viheshin të gjitha forcat e armatosura, që ndodhe-
shin në territorin shqiptar dhe «në tokë, në ujëra e në
qiellin e Shqipërisë hynin në fuqi dispozitat e ligjit të luf-
tës».

2. QËNDRESA POPULLORE ANTIFASHISTE. DËSHTIMI I PLANEVE TË PUSHTUESIT

**Format e para të
Luftës Antifashi-
ste**

Përpjekjet e pushtuesve fashistë për ta
detyruar popullin shqiptar t'i nënshtro-
hej pushtimit, t'u bindej ligjeve e ur-
dhrave të Musolinit e të Viktor Emanu-
elit nuk patën sukses. Lufta që filluan shqiptarët më 7
prill 1939 kundër agresorëve fashistë nuk pushoi asnjë-
herë. Ata kurrë nuk e njohën regjimin e pushtimit të
huaj.

Qysh në muajt e parë të sundimit të tyre në Shqipëri,
fashistët italianë ndeshën në qëndresën e punëtorëve, fsha-
tarëve e intelektualëve patriotë dhe, në mënyrë të veçantë,
të rinisë. Masat popullore filluan të shfaqnin hapur urrej-
tjen e tyre ndaj pushtuesve.

Të vetmet organizata politike në Shqipëri në kohën kur fashistët italianë pushtuan vendin ishin grupet komuniste, të cilat kishin parashikuar e paralajmëruar prej kohësh për rrezikun e agresionit fashist. Ato që në fillim mbajtën një qëndrim të prerë kundër pushtimit dhe u përpoqën të demaskonin demagogjinë fashiste e të ngjallnin urrejtjen e masave popullore kundër pushtuesve. Grupet komuniste e nxitën me mënyra të ndryshme lëvizjen antifashiste dhe bënë përpjekje për ta organizuar atë. Nën udhëheqjen e tyre në qytete të ndryshme të Shqipërisë u zhvilluan demonstrata e protesta të fuqishme antifashiste, u sabotuan planet e pushtuesve për fashistizimin dhe shkombëtarizimin e popullit shqiptar, u bënë një varg grevash në ndërmarrjet industriale e të ndërtimit që ishin në shërbim të armikut. Komunistët u dalluan si luftëtarët më trima e më aktivë kundër fashizmit. Shembulli i tyre personal tërhoqi në luftën antifashiste masat e rinisë punëtore e shkollore. Kështu u sabotua qysh në fillim regjistrimi i detyruar në Partinë Fashiste, jerarkët fashistë vërsëllesheshin e përqesheshin. Shpalljet e tyre grise-hin, manifestimet fashiste sabotoheshin nga populli.

Një vrull të veçantë i dha qëndresës popullore antifashiste lëvizja punëtore kundër shfrytëzimit të kapitalistëve italianë e shqiptarë. Kjo lëvizje, në kushtet e pushtimit, mori karakter politik të theksuar antifashist. Klasa punëtore shqiptare, numri i së cilës arriti në rreth 25 mijë vetë, në një pjesë të madhe përbëhej nga fshatarë e zejtarë të proletarizuar. Në kantieret e mëdha të punës dhe sidomos në qytetet u krijuan vatra të luftës kundër pushtuesve dhe shfrytëzuesve kapitalistë italianë e vendës. Qysh në qershorin e vitit 1939 punëtorët e ngarkim-shkarkimit në skelën e Vlorës shpallën grevë për të kërkuar ngritjen e pagave. Greva pengoi shkarkimin e armatimeve, gjë që shkaktoi ndërhyrjen me forcë të karabinierisë. Udhëheqësit e grevës u arrestuan dhe u dënuan nga gjyqi ushtarak italian. Më 24 tetor të atij viti punëtorët e minierës së Selenicës shpallën grevë për të protestuar kundër mëditjes së ulët si dhe kundër vendosjes së një takse të re të barbartë me pagën e tri ditëve. Shembullin e tyre e ndoqën pas disa ditësh edhe punëtorët e minierës së Rubikut. Në të njëjtën kohë shpallën grevë punëtorët që punonin në fortifikimin e Shkëmbit të Kavajës, si pasojë e së cilës shoqëria sipërmarrëse italiane u detyrua të ndërpriste punimet. Lëvizja greviste u shtri edhe në fabrikat e pronarëve shqiptarë në Durrës, Shkodër, Gjirokastër etj.

Me rastin e festës kombëtare, më 28 Nëntor 1939, në

qytetet kryesore të vendit shpërthyen demonstrata të gjera antifashiste. Me dhjetëra mijë njerëz me flamurin kombëtar në krye manifestuan nëpër rrugët e qyteteve me parullat: «Poshtë fashistët!» «Rroftë Shqipëria e lirë», «Ja vdekje, ja liri». Demonstrata të fuqishme u zhvilluan sidomos në Tiranë, Shkodër, Korçë, Vlorë dhe Elbasan.

Agjitacioni antifashist po merrte përpjesëtime të gjera si në qendrat punëtore ashtu edhe në shkollat e vendit. Në Shkodër, në janar të vitit 1940 bënë një demonstratë nxënësit e liceut të qytetit, të cilët u përleshën me policinë. Fashistët bënë arrestime në masë. Në një raport të kuesturës pranohej se demonstrata antifashiste «ishte përgatitur dhe kryesuar tërësisht nga komunistët». Detyrimet për të përshëndetur në mënyrë fashiste nxënësit e shkollave të mesme të Tiranës, Korçës, Elbasanit, Vlorës etj. u përgjigjën me bojkotimin e mësimeve.

Me rastin e përvjetorit të parë të agresionit fashist, në qytetet kryesore të vendit u bënë manifestime proteste. Për t'iu prerë rrugën këtyre manifestimeve, Ministria e Punëve të Brendshme, me urdhër të Mëkëmbësit, me anë të një qarkore-telegrami urdhëronte të gjitha prefekturat që dita e 7 prillit të mos festohej.

Para kësaj lëvizjeje të fuqishme grevash e manifestimesh politike, të cilat vinin duke u shtuar, pushtuesit u shtrënguan të nxirrnin, më 11 prill 1940, dekretin kundër demonstratave, manifestimeve, kortezheve dhe mbledhjeve. Ky dekret parashikonte kundër shkelësve dënime të rrepta gjer në pushkatim.

Por edhe kjo masë e re e fashistëve nuk e ndali lëvizjen popullore antifashiste. Më 16 maj 1940 u hodhën në grevë punëtorët që punonin për ndërtimin e aerodromit afër Beratit, për të kërkuar pagimin e orëve suplementare dhe shkurtimin e orarit të punës. Vonesa e pagimit të rrogave bëri që pas disa ditësh të hidheshin në grevë edhe punëtorët që punonin për bonifikimin e kënetës së Durrësit. Në shenjë proteste, ata manifestuan nëpër rrugët e qytetit dhe para zyrave të shoqërisë sipërmarrëse italiane.

Në gusht 1940 shpallën grevë punëtorët e minierës së hekurit në Memelisht të Pogradecit dhe në shtator ata të ndërtimit në Elbasan e Labinot. Pas gjithë këtyre, autoritetet fashiste filluan të bënin arrestime në masë edhe në radhët e punëtorëve shqiptarë. Të arrestuarit dënoheshin nga gjykatat ushtarake si fajtorë për organizim grevash dhe për fyerje kundër jerarkëve fashistë. Po këtë muaj manifestime antifashiste bënë edhe arsimtarët që kishte mbledhur qeveria në Durrës.

Në periudhën fillestare, format kryesore të Luftës Nacionalçlirimtare ishin manifestimet politike, grevat, demonstratat e sabotimet në qytetet e qendrat kryesore të prodhimit. Organizatorë dhe drejtues të shumicës së këtyre manifestimeve antifashiste gjatë viteve 1939-1940 ishin komunistët. U shtua numri i të arratisurve si pasojë e ndeshjeve të përditshme me fashistët, e rritjes së urrejtjes popullore dhe e masave shtypëse kundër patriotëve.

Rritja e qëndresës popullore antifashiste, mosnënshtrimi ndaj ligjeve të pushtuesit, manifestimet, sabotimet dhe përlëshjet në rrugë bënë që të dështonin qysh në fillim planet e pushtuesve për shkombëtarizimin dhe kolonizimin e popullit. Nga ana tjetër qëndresa popullore dëmtoi edhe përgatitjet që bënte Italia për veprime agresive kundër Greqisë dhe Jugosllavisë.

Kundërshtimi i popullit shqiptar ndaj agresionit fashist kundër Greqisë e Jugosllavisë

Me gjithë sigurimet që Musolini bëri botërisht në Romë në qershor 1940 me rastin e hyrjes në luftë përkrah Gjermanisë, sipas të cilave Italia nuk kishte gjoja ndërmend të sulmonte Greqinë dhe Jugosllavinë, qeveria e Romës po përgatitej në mënyrë të ethshme për pushtimin e këtyre vendeve. Për këto qëllime fashistët sollën në Shqipëri edhe Armatën XI. Numri i ushtrisë së tyre në Shqipëri u rrit vazhdimisht.

Propaganda fashiste filloi të përpunonte opinionin publik shqiptar me anën e fushatave për bashkimin e Kosovës dhe Çamërisë me Shqipërinë, për krijimin e «Shqipërisë së madhe». Kjo shërbeu si perde për të mbuluar agresionin kundër Jugosllavisë e Greqisë, dhe për t'i mobilizuar shqiptarët e për t'i përdorur si mish për top në luftën agresive. Si shkak për sulmin kundër Greqisë fashistët përdorën vrasjen e një bariu çam që e kishin organizuar vetë për këtë qëllim.

Më 28 tetor pas një ultimatumit që qeveria italiane i drejtoi Athinës, ushtritë fashiste sulmuan Greqinë në drejtim të Janinës dhe Follorinës. Pas disa sukseseve të para, trupat italiane, të kundërsulmuara nga grekët, u detyruan të tërhiqeshin, duke zbrazur Korçën më 22 nëntor dhe Gjirokastrën në fillim të dhjetorit 1940. Në këtë mënyrë fashistët e kthyen Shqipërinë në shesh lufte.

Populli shqiptar u ngrit kundër kësaj lufte, ai zgjodhi rrugën e kundërshtimit të planeve agresive fashiste, rru-

gën e ndihmës ndaj popullit fqinjë grek, i cili, njëloj si ai, u bë viktimë e agresionit fashist. Si pasojë e qëndresës popullore, dështoi plotësisht plani i mobilizimit ushtarak dhe ai i «mobilizimit civil». Ushtarët shqiptarë të batalioneve «Tomori» dhe «Taraboshi», që u çuan me forcë në frontin grek, nuk pranuan të luftonin dhe dezertuan në masë nga fronti; një pjesë u hodh nga ana greke, ndërsa pjesën tjetër italianët e çarmatosën menjëherë, e arrestuan dhe e mbyllën në kampin e përqendrimit në Shijak, prej nga shumica dezertoi. Më 22 nëntor 1940, në një letër dërguar Hitlerit, Musolini ishte i shtrënguar të pranonte se «gati të gjitha trupat shqiptare tradhtuan. Ato ngritën krye kundër reparteve tona...» Ai e cilësoi këtë si një nga tre faktorët kryesorë të disfatës italiane. Një gjë të tillë e ka pohuar edhe mareshali Badolio, i cili në kujtimet e tij shkruan se: «... bandat dhe trupat shqiptare që bënë pjesë në divizionet tona ose tradhtuan duke bërë sabotime ose kaluan në anën e grekëve».

Lufta kundër agresorëve italianë bëhej jo vetëm në front, por edhe në prapavijë. Në një raport të fshehtë të Drejtorisë së AIPA-s për shfrytëzimin e vajgurit në Kuçovë, vihej në dukje se nga koha e fillimit të luftës kundër Greqisë punëtorët shqiptarë i linin më shpesh rubinetat e naftës të hapura, ndërsa sonda e puse gjendeshin të shkatërruara. Në këtë raport pranohej se, si pasojë e sabotimit, prodhimi i naftës, lëndë e parë shumë e nevojshme për makinën ushtarake fashiste, ishte ulur 35 për qind. Sabotime nga punëtorët shqiptarë u bënë edhe në minierën e Rubikut, ku u hodh në erë galeria e transportit, si dhe në qendra të tjera prodhimi.

Ndërkaq, çeta vullnetare e Myslim Pezës kreu në prapavijat e ushtrisë italiane një varg goditjesh kundër vijave të komunikacionit.

Fshatarët shqiptarë të zonave të Shqipërisë së Jugut i ndihmuan me sa mundën repartet e ushtrisë greke në luftën e drejtë kundër agresorëve italianë. Popullsia shqiptare e krahinave të pushtuara nga forcat greke kërkoi bile të luftonte kundër pushtuesve italianë. Por komanda e ushtrisë greke nuk i pranoi këto kërkesa. Për më tepër, ajo mori masa të rrepta për të penguar e ndaluar çdo veprimtari në këtë drejtim. Qeveria reaksionare greke e Metaksait, në vend që të pranonte dhe të forconte bashkëpunimin luftarak midis grekëve dhe shqiptarëve kundër armikut të përbashkët, mbajti një qëndrim haptazi shovinist antishqiptar. Duke përfitur nga fakti që ushtria greke në ndjekje të forcave italiane pushtoi një pjesë të Shqipë-

risë së Jugut, qeveria e Athinës u përpoq të vinte në jetë planet e vjetra të borgjezisë grekomadhe për aneksimin e Korçës dhe të Gjirokastrës. Ajo hoqi edhe flamurin shqiptar në zonat e pushtuara dhe filloi persekutimet kundër popullsisë vendase. Mjaft patriotë shqiptarë u arrestuan dhe u internuan në Greqi. Ushtarët shqiptarë që, duke rrezikuar jetën, nuk pranuan luftën agresive dhe kaluan në anën e grekëve, të gatshëm për të luftuar kundër fashistëve italianë për çlirimin e Atdheut, u trajtuan si armiq dhe u mbyllën në kampe përqendrimi në Kretë e gjetkë. Autoritetet greke në Shqipëri u sollën me popullsinë shqiptare si autoritete pushtimi.

Në pranverë të vitit 1941 në Ballkan ndodhën ndërlikime të reja. Musolini, pasi dështoi në frontin grek, kërkoi ndihmën e Hitlerit. Ky vendosi të ndërhynte ushtarakisht në zonën e Ballkanit, për të likuiduar frontin italo-grek, që ishte një pengesë për realizimin e «planit Barbarosa», plan i sulmit kundër BRSS, si dhe për të pushtuar Jugosllavinë dhe Greqinë. Gjermania, duke përdorur si shkak grushtin e shtetit në Jugosllavi që ndodhi më 27 mars, me anën e të cilit u rrëzua qeveria e mëparshme fillogjermane, vendosi ta pushtonte ushtarakisht këtë vend. Më 6 prill 1941, Armata XII gjermane, e përkrahur nga trupat italiane, hungareze, filloi njëkohësisht sulmin kundër Jugosllavisë dhe kundër Greqisë nëpërmjet Bullgarisë. Trupat hitleriane pushtuan Beogradin, Selanikun e Athinën. Kjo u dha mundësi ushtrive italiane në Shqipëri, të cilat e kishin kaluar tani numrin 600 000, të rifitonin pozitat e humbura dhe të hynin në Greqi. Më 17 prill ushtria jugosllave kapitulloi. Më 21 prill u nënshkrua kapitullimi i 16 divizioneve greke. Kështu Jugosllavia dhe Greqia ranë nën zgjedhën e pushtuesve italianë e gjermanë, të cilët në bazë të marrëveshjeve të Vjenës (prill 1941) ndanë midis tyre zonat e pushtimit e të ndikimit ekonomik në Ballkan.

Por popujt e Jugosllavisë e të Greqisë, ashtu si edhe populli shqiptar, të tradhtuar nga qeveritë e tyre, nuk e pranuan pushtimin dhe nën udhëheqjen e komunistëve u hodhën në luftë kundër agresorëve italianë e gjermanë.

Pas pushtimit të Jugosllavisë e Greqisë pushtuesit fashistë, nën parullën demagogjike të «Shqipërisë së madhe» (duke i paraqitur kërkesat e tyre territoriale si kërkesa të qeverisë së Tiranës), përfshinë nën sundimin e vet një pjesë të tokave shqiptare që i ishin dhënë Serbisë në bazë të vendimeve arbitrare të Londrës (1913) dhe që iu njohën padrejtësisht Jugosllavisë me traktatin e Versajës.

«Bashkimin» e Kosovës me trugun e atdheut, që bënë nazifashistët më 1941, «si komunistë e si shqiptarë, — thotë shoku Enver Hoxha, ... me plot të drejtë ne nuk e quanim një zgjidhje të vërtetë, por një lodër e një mashtrim të madh»¹. Me këtë «bashkim» kënaqeshin ambicjet e dëshirat e vjetra të Italisë fashiste për t'u shtrirë në Ballkan; nga ana tjetër, fashizmi synonte të largonte popullin shqiptar, sidomos të Veriut, nga lufta çlirimtare antifashiste me anë të plotësimit gjoja të ëndrrës së «bashkimit të atdheut». Në të njëjtën kohë nazizmi gjerman dhe fashizmi italian kërkonin me këtë të mbanin të gjalla e të nxitnin armiqësitë e grindjet e vjetra midis popujve ballkanikë që të mund të ruanin sundimin e tyre mbi këta popuj. Qëllimin e mbrapsht që kishin nazifashistët me «bashkimin» e Kosovës, populli shqiptar e kuptoi më thellë sidomos pas krijimit të Partisë Komuniste, e cila e bëri plotësisht të qartë se çështjen kombëtare shqiptare në tërësi dhe problemin e Kosovës në veçanti nuk mund ta zgjidhte kurrë fashizmi, as shërbëtorët e tij. Ai u hodh në Luftën çlirimtare, së bashku me popujt e tjerë ballkanikë kundër armiqve të përbashkët fashistë, duke u mbështetur në parimet e solidaritetit ndërkombëtar dhe në të drejtën e vetëvendosjes që do t'u njihej të gjithë popujve.

3. ACARIMI I KRIZËS POLITIKE NË SHQIPËRI

Dega e Grupit Komunist të Korçës në Tiranë. Enver Hoxha

Grupet komuniste vunë gurët e parë në themelet e organizimit të Luftës Nacionalçlirimtare. Por ato nuk ishin në gjendje të udhëhiqnin lëvizjen antifashiste të masave, për arsye të mungesës së një vije politike unike në luftën kundër pushtuesve, për arsye të përçarjes dhe grindjeve të brendshme dhe të lidhjeve të dobëta me masat popullore dhe veçanërisht me fshatarësinë. Vijën më të drejtë për luftën kundër pushtuesve e kishte Grupi Komunist i Korçës.

Komunistët ishin në krye të demonstratave, grevave,

1) Enver Hoxha. *Titistët*, Tiranë, 1982, f. 69.

sabotimeve. Ata ishin për luftën e armatosur kundër shtypësve të huaj e tradhtarëve. Anëtarët e Grupit Komunist të Korçës, të Shkodrës dhe të «Të rinjve» merrnin pjesë së bashku në luftën antifashiste. Pikërisht kjo luftë e përbashkët e anëtarëve të thjeshtë të të gjitha grupeve komuniste u bë mbështetja kryesore për afrimin e komunistëve shqiptarë dhe për bashkimin e tyre në një parti të vetme komuniste.

Një sukses i rëndësishëm për lëvizjen komuniste në Shqipëri dhe për Luftën Nacionalçlirimtare ishte organizimi i Degës së Grupit të Korçës në Tiranë, në fillim të vitit 1940. Për të parën herë që nga themelimi i tij, Grupi e shtrinte veprimtarinë e vet të mirëfilltë jashtë Korçës, në qytetet dhe krahinat e tjera të Shqipërisë. Dega e Grupit Komunist të Korçës në Tiranë u bë shumë shpejt qendra më aktive e lëvizjes komuniste dhe nacionalçlirimtare të vendit. Vija e saj e drejtë dhe veprimtaria e saj e gjithanshme e ngritën atë mbi grupet. Kjo qendër shërbeu si nyje për vendosjen e lidhjeve të shëndosha midis komunistëve internacionalistë të të gjitha grupeve dhe më vonë për themelimin e Partisë Komuniste të Shqipërisë. Ajo vendosi gjithashtu lidhjet e para me nationalistët patriotë dhe me çetën e Myslim Pezës, e cila kryente veprime të armatosura kundër pushtuesve që nga viti 1940.

Në krye të degës së Grupit Komunist të Korçës në Tiranë ishte **Enver Hoxha**.

Enver Hoxha lindi në Gjirokastrë më 16 tetor 1908. Mësimet fillore i kreu në vendlindje, kurse shkollën e mesme e filloi në liceun e Gjirokastrës, ku kreu katër klasë, dhe e mbaroi në Korçë. Që kur ishte nxënës në lice ai u shqua për pikëpamjet e tij përparimtare e patriotike.

Pas mbarimit të shkollës së mesme më 1930, Enver Hoxha hyri në Universitetin e Monpeljesë së Francës, por për shkak vështirësish materiale, iu desh të linte studimet dhe të shkonte në Paris për të zënë punë. Me të arritur aty, ai krijoi lidhje me redaksinë e gazetës «Ymanite», organ i Komitetit Qendror të Partisë Komuniste Franceze, ku shkroi artikuj që demaskonin regjimin zogist në Shqipëri.

Duke mos gjetur punë të përhershme në Paris, u detyrua të shkonte në Belgjikë, ku për disa kohë punoi si sekretar i konsullatës shqiptare në Bruksel dhe njëkohësisht vazhdoi studimet në Universitetin e këtij qyteti. Por agjentët e Zogut jashtë Atdheut e zbuluan veprimtarinë e tij. Ai u pushua nga puna e u detyrua të kthehej në Shqipëri më 1936.

Pas një kohe u emërua mësues në Liceun e Tiranës, ku qëndroi vetëm katër muaj, pastaj u transferua në Liceun e Korçës. Në Korçë u vu në lidhje me Grupin Komunist të atjeshëm dhe u bë një nga anëtarët e tij më aktivë.

Në pragun e pushtimit Enver Hoxha u dallua si një nga organizatorët kryesorë të qëndresës popullore në Korçë. Kjo veprimtari revolucionare e tij ra në sy të pushtuesve fashistë, të cilët për këtë arsye e pushuan nga puna me motivacionin «element kundër regjimit». Me vendim të qendrës së Grupit Komunist të Korçës, në fillim të vitit 1940 ai shkoi në Tiranë, ku do të punonte për ta shtrirë veprimtarinë e këtij grupi dhe për organizimin e lëvizjes komuniste e antifashiste në kryeqytet dhe në zona të tjera të Shqipërisë. Dyqani «Flora», me anën e të cilit Enver Hoxha maskonte punën e vet ilegale, u bë baza kryesore e grumbullimit dhe e veprimtarisë revolucionare të komunistëve në kryeqytet. Në këtë dyqan Enver Hoxha bëri një varg takimesh me patriotë të ndryshëm. Që këtej delnin udhëzimet për organizimin e luftës së armatosur kundër fashizmit. Në Tiranë ai shkroi trakte e thirrje drejtuar popullit për luftën kundër fashizmit. Nëpërmjet Enver Hoxhës Grupi Komunist i Korçës vendosi lidhjet e para të vërteta me përfaqësuesit e Grupit të Shkodrës, në krye të të cilit qëndronin tani Vasil Shanto e Qemal Stafa.

Shndërrimi i vendit në shesh lufte, pasojat e rënda — humbjet në njerëz, shkatërrimet, dëmtimet që i shkaktoi lufta italo-greke popullit shqiptar, manifestimi i kalbësisë së plotë të shtetit fashist italian në këtë luftë dhe zgjerimi i veprimtarisë së komunistëve ndikuan drejtpërdrejt në rritjen e dukshme të qëndresës së armatosur në Shqipëri. U shtuan aksionet luftarake kundër pushtuesve. Çeta e patriotit Myslim Peza që nga marsi deri në qershor 1941 kreu një varg goditjesh kundër karabinierëve dhe milicëve fashistë në postat dhe vijat e komunikacionit të armikut në zonën e Tiranës.

Më 17 maj të këtij viti, gjatë vizitës në Shqipëri të Viktor Emanuelit III, punëtori Vasil Laçi e qëlloi atë me armë në mes të kryeqytetit. Ky akt ishte shprehje e hapur e zemërimit popullor kundër pushtimit fashist. Në pranverë, Grupi Komunist i Korçës vendosi dërgimin e komunistëve të parë në mal për të organizuar reparte të armatosura partizane që do të luftonin kundër pushtuesve.

Për të shtypur qëndresën popullore antifashiste që rritej pa pushim pushtuesit shtuan terrorin dhe ndjekjet kundër popullit. U arrestuan e u burgosën qindra patriotë.

Sipas raporteve zyrtare të Drejtorisë së përgjithshme të policisë fashiste, vetëm në maj 1941 u bënë 1130 bastisje banesash 21131 kontrole personash dhe në fushat e përgendrimit të Italisë u internuan 5 279 patriotët.

Në marrëveshje midis Grupit Komunist të Korçës e Shkodrës u krijua «komisioni i arbitrazhit» që kishte për detyrë të bashkërendonte veprimtarinë e këtyre grupeve kundër pushtuesve fashistë.

Rritja e mëtejshme e luftës kundër pushtuesve e tradhtarëve shtronte në rend të ditës nevojën e udhëheqjes së shëndoshë të kësaj lufte, e bënte më të ngutshëm dhe imperativ krijimin e Partisë Komuniste Shqiptare. Në këtë kohë ekzistonin të gjitha kushtet për formimin e një udhëheqjeje të tillë marksiste-leniniste.

Fillimi i Luftës së Madhe Patriotike të Bashkimit Sovjetik dhe ndikimi i saj në Shqipëri

Lëvizja Nacionalçlirimtare në Shqipëri mori një hov të mëtejshëm me hyrjen e Bashkimit Sovjetik në Luftën e Dytë Botërore, si pasojë e sulmit të pabesë të Gjermanisë hitleriane. Duke luftuar kundër Anglisë dhe Francës, Gjermania nuk kishte hequr dorë nga planet agresive kundër shtetit të parë socialist, Bashkimit Sovjetik, megjithëse në gusht 1939 ajo kishte nënshkruar me të paktin e mossulmimit. Gjermania naziste, e cila kishte nënshtruar Evropën, kur fuqia e saj ushtarake dhe ekonomike kishte arritur kulmin, pas përgatitjesh të mëdha, më 22 qershor 1941 sulmoi pabesisht Bashkimin Sovjetik. Kështu filloi Lufta e Madhe Patriotike e popullit sovjetik.

Bashkimi Sovjetik, nën udhëheqjen e J.V.Stalinit, duke qenë mburoja kryesore e paqes dhe e përparimit botëror, luajti rolin vendimtar për krijimin e koalicionit të madh antifashist dhe u bë mbështetja e garancia kryesore për fitoren e popujve në luftën kundër pushtuesve fashistë.

Lufta nacionalçlirimtare e popujve të shtypur, si pjesë përbërëse e luftës së këtij koalicioni, mori menjëherë përpjesëtime të gjera dhe më të organizuara. Duke u ndodhur përpara kërcënimeve serioze të Gjermanisë hitleriane dhe të shtyrë nga vullneti i popujve për të luftuar fashizmin, qeveritë e Anglisë dhe ShBA u detyruan të lidhnin aleancë ushtarake me Bashkimin Sovjetik për luftën e përbashkët kundër pushtuesve fashistë. Sipas kushteve të kësaj aleance, Anglia dhe ShBA zotoheshin që

brenda vitit 1942 të hapnin frontin e dytë në Evropë, në mënyrë që Gjermania të vihej midis dy zjarreve. Po në të vërtetë, siç treguan ngjarjet e mëvonshme, qarqet imperialiste anglo-amerikane me shkase të ndryshme nuk i plotësonin zotimet, sepse shpresonin ta dobësonin ekonomikisht e politikisht BRSS dhe të vendosnin pastaj lirisht sundimin e tyre në gjithë botën. Bashkimi Sovjetik, nga ana e tij, vuri të gjitha forcat për asgjësimin e pushtesve hitlerianë. Ai mbajti mbi vete peshën kryesore të luftës dhe u bë faktori vendimtar për fitoren mbi fashizmin.

Me hyrjen e Bashkimit Sovjetik në luftë, u hapën perspektiva të sigurta për shkatërrimin e Gjermanisë naziste dhe të aleatëve të saj, e sidomos të Italisë, dhe, si pasojë, u zgjeruan mundësitë për çlirimin e gjithë popujve të shtypur, duke përfshirë këtu edhe popullin shqiptar.

Populli shqiptar, që ndodhej në luftë të papajtueshme me pushtuesit fashistë, e priti me zëmërim të thellë sulmin e pabesë të Gjermanisë hitleriane kundër Bashkimit Sovjetik. Në të njëjtën kohë ai shprehu simpatinë dhe solidaritetin e tij me luftën e drejtë patriotike të popullit sovjetik.

Me hyrjen e Bashkimit Sovjetik në luftë popullit shqiptar iu shtuan shumë shpresat për çlirimin e tij.

Me hovin e ri, që mori lëvizja çlirimtare, komunistët e ndjenë më tepër se kurrë të domosdoshme që të organizoheshin mbi baza të shëndosha. Në këto kushte përpara komunistëve shqiptarë shtrohej detyra e ngutshme për t'i dhënë fund përçarjes, për t'u bashkuar sa më parë dhe për ta zgjeruar veprimtarinë antifashiste.

Menjëherë pas sulmit të Gjermanisë fashiste kundër Bashkimit Sovjetik, grupet komuniste, me anë traktesh të njëpasnjëshme që u shpërndanë në qytete e fshatra të vendit, dënonin ashpër agresionin e pabesë fashist dhe i bënë thirrje popullit të ngrihej në luftë kundër pushtesve, duke shprehur besimin e plotë në fitoren e sigurtë mbi fashizmin.

Në një thirrje të komunistëve drejtuar popullit në shtator 1941 thuhej: «Luftën tonë për çlirimin kombëtar ta lidhim ngushtë me luftën heroike të popujve kreshnikë të Bashkimit Sovjetik, pararoja e lavdishme në luftën kundër fashizmit».

Keqësimi i gjendjes politike dhe ekonomike në Shqipëri

më të gjera.

Nga vera dhe vjeshta e vitit 1941 si pasojë e zgjerimit të mëtejshëm dhe të bashkërendimit të veprimtarisë së grupeve komuniste, qëndresa e popullit shqiptar kundër pushtuesve mori përpjesëtime më të gjera.

Grupi Komunist i Korçës dhe ai i Shkodrës dërguan së bashku anëtarë të tyre në male për të organizuar repar-te të armatosura antifashiste dhe organizuan një varg aksionesh kundër pushtuesve edhe në qytete. Aksioni më i rëndësishëm ishte demonstrata e madhe antifashiste që shpërtheu në Tiranë më 28 tetor 1941, ditën e përvjetorit të marshimit fashist mbi Romën. Kjo demonstratë, udhëheqës i së cilës ishte Enver Hoxha, u shndërrua në një përleshje të masave popullore me fashistët. Ajo pati rëndësi të veçantë politike, ngjalli entuziazmin dhe e shtoi besimin në bashkimin luftarak të të gjitha forcave antifashiste. Kjo demonstratë tregoi se aksionet e drejtpërdrejta e masive dhe jo diskutimet shterpe siguronin bashkimin e forcave re-

Demonstrata e 28 tetorit 1941 në Tiranë

volucionare në luftën çlirimtare dhe në fitoren mbi fashizmin. «Ajo u bë gur prove për bashkimin e komunistëve shqiptarë dhe tregoi forcën e pashtershme të popullit tonë,

urrejtjen dhe vendosmërinë e tij për luftë kundër fashizmit e kuislingëve»¹.

Organizatori i kësaj demonstrate, Enver Hoxha, i ndjekur nga fashistët, u detyrua të hidhej në ilegalitet dhe të vazhdonte në rrethana të tilla veprimtarinë e vet revolucionare. Autoritetet fashiste e dënuan atë me vdekje në mungesë.

Për të protestuar kundër masave të egra, që morën fashistët italianë kundër pjesëmarrësve të demonstratës në Tiranë, më 8 nëntor 1941 u organizua demonstrata e madhe antifashiste e Korçës, kundër së cilës pushtuesit fashistë përdorën zjarrin e armëve. Në këtë përleshje të përgjakshme me fashistët pati të vrarë dhe të plagosur. Midis tyre ra dëshmor edhe komunisti Koci Bako.

Demonstrata e Korçës pas asaj të Tiranës tingëlloi si një kushtrim për kryengritjen popullore; ajo «dha sinjalin e përgjithshëm të luftës kundër fashizmit»².

Këto veprime masive të udhëhequra nga komunistët dhe të përkrahura nga masat popullore e acaruan krizën politike dhe i shqetësuan shumë pushtuesit fashistë. Armiqtë jepnin alarmin se komunistët po përgatishnin kryengritjen. Për të përballuar gjendjen e krijuar, pushtuesit fashistë përdorën në shkallë të gjerë terrorin, u hodhën në sulm të gjithanshëm për të shuar Lëvizjen Nacionalçlirimtare dhe për të kapur drejtuesit e kësaj lëvizjeje. Por ata u treguan të pazotë për t'i bërë ballë gjendjes së krijuar. Komunistët i përkrahte dhe i mbronte populli. Drejtoria e përgjithshme e policisë fashiste ishte e detyruar të prante se të gjitha përpjekjet e organeve të saj për të shuar Lëvizjen Nacionalçlirimtare nuk kishin dhënë «asnjë rezultat të dobishëm», se organet e policisë kishin dhënë «prova inferioriteti» kundrejt organizatave komuniste dhe se komunistët mund të bënin ç'të donin «duke qenë gati të sigurtë se do të ngelnin të pandëshkuar».

Politika e grabitjes kolonialiste që zbatonin pushtuesit solli edhe keqësimin e mëtejshëm të gjendjes ekonomike të popullit shqiptar. Iluzioni i mirëqënies, që fashistët kishin krijuar në mënyrë artificiale në fillim, ishte zhdukur me kohë. Inflacioni i pandalshëm solli zhvleftësimin e frangut shqiptar, rritjen e çmimeve dhe të kostos së jetesës. Në krahasim me vitin 1938, pushtuesit italianë më 1939 hodhën në qarkullim 2,5 herë më tepër kartmonedha, më 1940 7,5 herë, kurse më 1942 hodhën 13,5 herë

1) Enver Hoxha. *Kur lindi Partia*, Tiranë, 1982, f. 158.

2) *Dokumente kryesore të PPSH*, vëll. I, Tiranë, 1960, f. 19.

më shumë. Sipas buletinit të çmimeve të Bankës Kombëtare të Shqipërisë, çmimet e mallrave të konsumit (ushqim e veshmbathje), në krahasim me marsin e vitit 1939, më 1940, u rritën afro 3 herë, më 1941 afro 6 herë dhe më 1942 afro 10 herë në një kohë kur rrogat e nëpunësve e të punëtorëve u rritën vetëm 1,5 herë. Si rrjedhim, kostua e jetesës (në krahasim me marsin e vitit 1939) më 1940 u rrit 2,7 herë, më 1941 mbi 5 herë dhe më 1942 afro 10 herë më shumë. Përveç këtyre, pushtuesit fashistë i grabitën fshatarësisë shqiptare toka për objekte ushtarake, gjënë e gjallë, drithin, leshin dhe pasuri të tjera për të mbajtur ushtrinë e pushtimit.

Të gjitha këto masa e acaruan më tej krizën politike dhe ekonomike në Shqipëri, shtuan urrejtjen e masave të gjera popullore ndaj skllavëruesve fashistë e veglave të tyre dhe e bënë edhe më të padurueshëm regjimin e pushtimit.

Për t'i bërë ballë gjendjes së vështirë pushtuesit italianë, në tetor 1941, vendosën të vinin në krye të qeverisë kukull shqiptare një njeri më të fortë dhe më të zotin se Shefqet Vërlaci. Sipas propozimit të Çianos, Musolini dhe Viktor Emanueli vunë kryeministër të ri të Shqipërisë Mustafa Merlikë Krujën, shërbëtor dhe agjent i vjetër i fashizmit, që cilësohej si «një dorë e fortë» dhe i aftë për të nënshtruar popullin shqiptar me anë të dhunës dhe të ndonjë «reformë» me karakter gjoja kombëtar. Ndërrimi u shpall ditët e para të dhjetorit.

Në këtë kohë në Shqipëri ishin pjekur kushtet objektive për kryengritje kundër pushtuesve. Por ajo nuk mund të zhvillohej pa një udhëheqje të aftë për ta bërë popullin plotësisht të ndërgjegjshëm, për ta ngritur, për ta bashkuar, për ta organizuar dhe për ta çuar atë në fitore.

Krijimi i Partisë Komuniste të Shqipërisë, që duhej të merrte përsipër udhëheqjen e Luftës Nacionalçlirimtare të popullit shqiptar, ishte bërë tanimë një domosdoshmëri historike.